

Andrija GAMS
Beograd

SOCIOLOŠKI ASPEKT SVOJINE

1. Svojina je osnovna ustanova ekonomije jer služi podmirenju potreba čoveka. Pošto je čovek dvostruko biće: biološko i društveno, to su im i potrebe dvojake - prirodne kao prvenstvene i kulturne, tj. društvenim životom stečene. Svojina u svom prvobitnom i osnovnom značenju je prisvajanje predmeta kojima čovek zadovoljava svoje potrebe. A pošto je ekonomija sistematska aktivnost čoveka radi podmirenja njegovih potreba, to je svojina osnovni motiv i osnovni cilj te ekonomske aktivnosti.

Ovakvo definisanje svojine ima u vidu svojinu u ekonomskom smislu, a ekonomski značaj i smisao svojine je svakako prvenstveni. Ja sam u svojim spisima, međutim, odvojio svojinu u ekonomskom smislu od svojine u pravnom smislu, slédeći pri tome Marksa koji je, koliko je meni poznato, prvi izvršio to razlikovanje, naglašavajući svojinu kao "voljni" odnos za razliku od svojine kao objektivno-ekonomskog odnosa. Svojina u pravnom smislu je skup pravnih normi koje regulišu prisvajanje kao ekonomski odnos. Razdvajanje svojine na istovremeni ekonomski i pravni fenomen je značajno, omogućava dublje sagledavanje smisla svojine. Ipak, navedena definicija svojine kao prava je uska. Naime, svojina, i ako se može izdvojiti kao čist ekonomski entitet, mora se u društvu izraziti i kao normativna pojava. A pravo nije jedini normativni sistem u društvu, ono postoji samo u društvu gde se javlja država sa svojim organizovanim aparatom prinude. Postoje, međutim, i drugačije norme - religijske i moralne koje tekode regulišu i svojinu. Danas moralne i religijske norme regulišu svojinu samo sa stanovišta etike. U ranijim društvima, međutim, recimo u plemenskom i rodovskom uredenju i u još ranijim formacijama društva nije bilo prava u iznetom smislu, nego su i svojinu kao prisvajanje regulisale religijske norme. Stoga mesto "svojina u pravnom smislu" preciznije je reći "svojina u normativnom smislu". Ipak, zadržaćemo izraz "svojina u pravnom smislu" u kojem se danas svojina svugde pojavljuje jer su već skoro sva društva u svetu organizovana kao države.

Budući da je svojina bazična ustanova u ekonomskom i pravnom smislu, jasno je da je njen značaj veliki za ostale ustanove društva. Ekonomsko i pravno uređenje svojine u velikoj meri određuje i artikuliše sadržinu i oblik ostalih društvenih ustanova, pa i organizaciju društva u celini. Ovaj momenat je naročito bio naglasio Marks, iako se rudimenti toga shvatanja mogu naći i kod Rusoa i Monteskijea. Marks u nekim svojim radovima čak izjednačava svojinu sa ukupnim proizvodnim odnosima. Stoga je shvatljivo što je po Marksu ekonomska baza čija je osovina svojina određuje normativnu i ostalu duhovnu nadgradnju društva. To je u značajnoj meri tačno, ali ne u celini. Naime, duhovni život čoveka i kao pojedinca i kao člana zajednice dat je i zadat određenim psihičkim silama, pre svega urođenim instinktima koji na određen način i u određenim okvirima determinišu i čoveka-pojedinca i zajednicu. Frojd je prvi ukazao na te psihičke sile, sledeći pri tome

Darvina koji ih je u prošlom veku otkrio kod životinja, i dao je dragocen doprinos samim tim što ih je otkrio bez obzira na to što ni Frojd ni njegovi sledbenici nisu do sada konkretnije i detaljnije objasnili njihovu detaljniju dinamiku, bar ne na društvenom planu. Ipak dejstvo takvih sila su već ranije bili zapazili sociolozi, ali takve pojave su uzimali više deskriptivno, ne ulazeći u njihovu dublju i sistematskiju analizu. To se dešavalo naročito u izučavanju religija starih i primitivnih naroda. Uzmimo samo dve tipične pojave u razvoju religije svih naroda: totem i tabu s jedne strane i animizam sa druge. Vidimo da se oni neminovno javljaju u određenim fazama razvoja ljudskih društava, i to samostalno i na veoma sličan način u ljudskim zajednicama u raznim krajevima sveta među kojima u prošlosti nije bilo kontakta, niti je bio moguć kontakt. Ili uzmimo vrste i dinamiku žrtvi i žrtvovanja u razvoju religija. Ta dinamika kod svih ljudskih zajednica razvija se po skoro istovetnoj zakonitosti. Mogli bismo uzeti još mnogo takvih primera.

No taj samostalan i samosvojan psihički supstrat na kojem bazira duhovni život pojedinca, a u široj projekciji i duhovna "nadgradnja" određenog društva, svakako artikuliše određeni svojinski odnosno ekonomski sistem. Radije koristimo izraz "artikuliše" nego "određuje" jer se taj psihički supstrat čoveka i društva ispoljava svojom sopstvenom zakonitošću (iako tu zakonitost nedovoljno poznajemo, tek smo na početku njenog otkrivanja). No činjenica je i to da ispoljavanje tog psihičkog supstrata, na primer, religije kao prve i sveobuhvatne psihičke nadgradnje društva, u velikoj meri zavisi od svojinskih odnosa a i ekonomskih, pre svega od proizvodnih snaga. Tako, recimo, totem i tabu javljaju se najizrazitije u lovačkim društvima, iako njihovi recidivi ostaju i u kasnijim društvima; animizam u najautentičnijoj formi je duhovna nadgradnja zemljoradničkih društava, a u društvima robne privrede, naročito u industrijskim društvima novog veka duhovni život se razgranjava, umetnost i nauka se emancipuju od religije koja se svodi na područje lične savesti pojedinca. Religija prestaje biti, bar u najnaprednijim industrijskim zemljama, glavni faktor duhovne nadgradnje, javlja se razudeni svet nauke i umetnosti emancipovane od religije, religijske norme (nazvane obično "običajnim pravom", iako je koren tog običajnog prava upravo u religijskim normama) takođe se zamenjuju sve izgrađenijim pravnim normama itd.

Još nešto treba naglasiti: što je društvo primitivnije, u većoj meri utiče ekonomija, a to će reći svojina, na uobličavanje društvenih ustanova, na duhovni život društva, i utoliko se jasnije može primetiti taj uticaj. A što su ustanove savršenije i duhovni život razgranatiji, to je taj uticaj slabiji i posredniji, a povratno dejstvo duhovnog života na ekonomsku ili, ako se hoće, materijalnu bazu društva jači.

Polazeći od izloženog, našu temu ćemo podeliti na dva odeljka. U prvom ćemo izlagati o sociološkom aspektu svojine na makro-planu, o globalnom uticaju svojine na uređenje određenog društva. Tu ćemo spomenuti i povezanost svojine sa vlašću, razume se samo uzgred jer detaljnije izlaganje međuzavisnosti svojine i vlasti zahtevalo bi posebnu studiju. U drugom odeljku ćemo, više ilustracije radi zbog ograničenog prostora i ograničene naučne aparature za sistematsko istraživanje problema, izneti izvesne sociološke aspekte svojine na mikro-planu.

2. Organizacija ekonomije, to su pravilno istakli Marks a pre njega, više kao ubačenu ali nerazvijenu ideju, Ruso - prvenstveno zavisi od proizvodnih snaga. A one su, najšire uzevši, radna snaga proizvođača, sredstva kojima proizvodi i ostali tzv. uslovi proizvodnje: plodnost zemlje, vrste sirovina i pristupačnost sirovinama i slično, a u još širem smislu geografske datosti uopšte uzev značajne za ekonomsku delatnost, kao što su konfiguracija zemljišta, mogućnosti saobraćaja, rečnih i ostalih, znači materijalna baza opšte uzev. Tako luk i strela kao osnovno sredstvo proizvodnje svakako nameće drugu organizaciju društva nego ekonomija u kojoj se koristi plug i životinjska radna snaga kao energetska izvor u zemljoradničkoj privredi. A moderno društvo društvo sa materijalnim bogatstvom, nezamislivim u ranijim oskudnim proizvodnim mogućnostima, sa razgranatim i razuđenim duhovnim životom, omogućila je u prvom redu razvijenost sredstava za proizvodnju koje pokreću jaki energetska izvori, prvo para, pa elektrika i najzad elektronika. Sa osnovnim proizvodnim snagama kongruentne ekonomske formacije nameću, razume se, i odgovarajuću organizaciju osnovnih društvenih ustanova, kao što je brak, porodica, naselje, religija ili viši oblik duhovne nadgradnje, i najzad globalni oblik društvenog organizovanja: horda, rod, pleme, država; no o tome će još biti reči.

No proizvodnesnaga su samo prvi i najopštiji uslov. Sledeći uslov koji usmerava tip društvenog uređenja i društvenog kretanja su tzv. proizvodni odnosi. A proizvodni odnosi prvenstveno zavise od toga ko ima svojinu nad sredstvima za proizvodnju i na radnoj snazi. Naime rad je, uz svojinu i povezano sa svojinom, primordijalni činilac ekonomske delatnosti, putem rada a pomoću sredstava za proizvodnju proizvode se dobra koja se prisvajaju, koja su predmet svojine. Ako se svojina na sredstvima za proizvodnju poklapa sa svojinom na radnoj snazi, tj. ako čovek sam proizvodi za sebe svojim alatom na svojoj zemlji ili lovi u svojoj šumi, svi elementi ekonomske delatnosti su sjedinjeni. No tada se u proizvodne odnose umeća faktor *vlasti*. Vlast je, naime, propratna pojava svojine. Svojina i vlast su dva stalna društvena suštastva odnosno u organizovanom obliku, ustanove koje postoje u svakom ljudskom društvu (iako, razume se, ima i drugačijih mišljenja u koje ovde ne možemo ulaziti). Sve ostale društvene ustanove, kao na primer rod, pleme, porodica, crkva, određene religijske ustanove, određeni oblici udruživanja itd. nastaju i nestaju u toku kretanja društva, samo svojina i vlast ostaju, iako menjaju svoj oblik organizovanja i način ispoljavanja.

Dakle, u toku društvenog razvoja, kada to proizvodne snage dozvoljavaju, izvesni slojevi u društvu prisvajaju sredstva za proizvodnju kao i radnu snagu ostalog dela stanovništva, a time i proizvedena dobra. Recimo, feudalci prisvajaju za sebe zemlju kao glavni uslov zemljoradničke proizvodnje, a prisvajaju i deo radne snage kmetova. No u izvesnim istorijskim situacijama prisvaja se ne samo radna snaga radnika nego i njegova ličnost u celini, kao što je slučaj u sistemu ropstva. U tome je smisao klasnog raslojavanja društva o čemu će još biti reči. Ovakva situacija nastaje kada to proizvodne snage dozvoljavaju. Tako, u primitiv-

nim lovačkim društvima to se ne dešava jer se ne proizvode viškovi. Niti se isplati ropstvo ili druga vrsta lične zavisnosti proizvođača u modernoj industrijskoj proizvodnji; ali u starovekovnoj zemljaradničkoj i sitnoj robnoj privredi postojeća sredstva za proizvodnju to omogućuju i čak podstiču. No na ekonomski sistem u razvijenim društvima mogu uticati i neki činioci duhovne strukture društva; na primer u određenom prirodu hrišćanski moral je takođe uticao na ropstvo kao ekonomski sistem.

Razmere ovoga rada ne dozvoljavaju da dalje razvijamo iznete ideje, ali i iz iznetoga, po našem mišljenju, može se videti uticaj svojine na ekonomiku i kroza nju na celokupno društveno uređenje.

Međutim, odnos svojine na društveno uređenje možemo posmatrati i pomoću drugog prilaza koji bazira na samom tipu svojine, tačnije rečeno na tipu unutrašnje organizacije svojine, naime da li je svojina *kolektivna ili privatna*. Kroz istorijski razvoj i u savremenim društvima možemo razlikovati razne tipove i vrste svojine; ali sve bivše i postojeće vrste možemo svesti na dva osnovna tipa, na kolektivnu svojinu i na privatnu svojinu. U krajnjoj liniji ova podela raznih tipova svojine na kolektivnu i privatnu data je tipom proizvodnih sredstava. Lov sa primitivnim lûkom, strelom, praćkom, kopljem i sekirom bio je moguć samo u zajednici sa kolektivnom svojinom (pre svega šume gde se lovilo); slično je bilo sa stočarstvom koje je moglo uspešno obavljati samo veća zajednica - rod i pleme kao celina. No usavršavanjem sredstava za proizvodnju i stvaranjem viškova proizvoda u zemljaradnji i zanatima bila je omogućena emancipacija pojedinca iz zatvorene zajednice i stvaranje robne privrede uz slobodnu privrednu delatnost pojedinca. Time nastaje privatna svojina i njena ekonomska projekcija: tržišna ili robna privreda. No videli smo upravo u skorašnjoj istoriji da se sistem kolektivne svojine može nametnuti i putem normativnog sistema, konkretnije rečeno putem političke vlasti i državne sile, iako za to nisu postojali ekonomski uslovi pre svega u stepenu razvijenosti proizvodnih snaga. To je bio slučaj u Sovjetskom Savezu i nekim drugim zemljama, a slom tih sistema upravo dao nov očevidan dokaz o zavisnosti ekonomskog sistema od odgovarajućih proizvodnih snaga. Ovu istinu potvrđuje i savremeni ekonomski i opštedruštveni razvoj razvijenih zapadnih industrijskih zemalja gde ukrepljivanje sredstava za proizvodnju i njihova nužna koncentracija nameće nove oblike kolektivne svojine ponekad i mimo volje vladajućih krugova o čemu sam detaljnije pisao u svojoj knjizi "Svojina".

Prvo ćemo istaći osnovne odlike ova dva tipa svojine a zatim izneti osnovne oblike društvenog uređenja koje uslovljava određeni tip svojine. Pored ta dva osnovna tipa, ima, razume se i prelaznih oblika u kretanju društva.

Kolektivna svojina znači da je vlasnik sredstava za proizvodnju i uslova rada jedan određeni kolektiv kao celina. Tu se proizvodi za *neposredno* podmirenje potreba članova kolektiva po unapred određenom planu: zna se koliko će se proizvoditi i koliko vrsti proizvoda; zna se i koje će biti mesto i uloga pojedinog člana kolektiva-zajednice u proizvodnji ali i u potrošnji. Recimo, u jednom stočarskom plemenu muškarci određenog uzrasta čuvaju stoku, drugi se brinu o prinovi, žene vršr mužu, prave sir, pletu vunu itd. Takva zajednica je samodovoljna

(autarkična), a privreda bazirana na kolektivnoj svojini zove se još i naturalna, jer nema razmene (osim izuzetno, mahom sa drugim zajednicama) pa ni novca. Bitno je u kolektivnoj svojini da je ekonomsko prisvajanje proizvoda pomešano sa ostalim društvenim prerogativama i sa društvenim položajem uopšte. Proizvodnja i potrošnja (a izuzetno i razmena među plemenima, porodičnim zadrugama itd.) nije samo ekonomski akt nego često i druga društvena manifestacija, recimo iskazivanje vlasti: na primer ugošćenje i darivanje višeg feudalca od strane vazala nije samo ekonomski akt niti je samo društveni običaj, nego je i manifestacija zavisnosti. Ekonomska proizvodnja, naročito u nižim fazama društvenog razvoja, pomešana je i sa verskim obredima i običajima: u proleće se stoka istera na ispašu na određeni verski praznik (recidive toga imamo još i danas kod nas), setva, žetva, berba ili drugi važni momenat u zemljoradničkoj proizvodnji istovremeno je verski čin ili praznik posvećen duhu ili božanstvu (kod hrišćana mahom nekom svecu) itd.

Kolektivna svojina nije jedinstveno pravo nego složeno od raznih i raznovrsnih svojinskih ovlašćenja i obaveza koje se ne odnose uvek samo na ekonomsko prisvajanje nego predstavljaju drugačija, mahom ličnopravna ovlašćenja iako su povezana sa ekonomskim prisvajanjem. Na primer, kmet duguje svom feudalnom gospodaru ne samo određeni deo svojih proizvoda nego i ličnu pokornost koju često mora javno manifestovati, dugo je kuluk i druge, često ponižavajuće, usluge. Imati određenu vrstu ili količinu zemlje ili druge predmete, mahom dragocene, često je spoljni znak određene vrste vlasti. Ali i unutar porodične zadruge, na primer, gde su članovi u principu ravnopravni, starešina i drugi stariji muškarci imaju razne privilegije uporedo sa pravom na prisvajanje određenih proizvoda. Stoga se ova vrsta svojine sa gledišta pravne teorije zove "podeljena" svojina.

U kolektivnoj svojini izmešano je ono što danas nazivamo "privatno" i "javno" (naime, ti pojmovi tada još nisu iskristalisani). To je odraz izmešanosti čisto ekonomskih elemenata sa drugim ispoljavanjima društvenog života. Pored tradicionalnih, mahom istorijskih oblika kolektivne svojine, ekonomski sistem istočnocvropskih socijalističkih zemalja i drugih zemalja sa uređenjem koji je prvi put nastao u Sovjetskom Savezu, takode je (bio) sistem kolektivne svojine gde se unapred predviđa proizvodnja, potrošnja i raspodela po datom planu. Tu je cela zemlja jedinstvena privredna celina, što je moguće više zatvorena i autarkična. I tu je bilo izmešano ekonomsko sa ostalim društvenim prerogativima, viši društveni (politički) položaj - doneo je sa sobom određene ekonomske privilegije (recimo "magacini" i odmarališta zatvorenog tipa, itd.). Ekonomski plan je istovremeno bio društveno-politički akt pod javnopravnom kontrolom, a privredni subjekti - preduzeća i druga, jedinice privredne administracije (iako su formalnopravno, a u suštini samo deklarativno, bili imovinskopravni subjekti).

Privatna svojina je svojina nad robom. Roba je takav proizvod koji ne služi za neposredno podmirenje potreba nego za *posredno* podmirenje putem razmene. Ne proizvodi se za pomirenje potreba unapred određenih ili predviđenih ljudi, nego za nepoznata lica sa kojima se ta roba razmenjuje na *tržištu*. Cilj proizvodnje

je razmena što više roba da bi se postigla što veća *dobit*. Takav sistem uslovljava sledeće elemente: proizvođač je pojedinac ili kasnije, u krupnoj robnoj proizvodnji, grupa pojedinaca koji udružuju svoj kapital, tj. svoja sredstva za proizvodnju, i pojavljuju se kao jedinstven privredni i pravni subjekat; ovakav proizvođač mora imati slobodu da proizvodi šta želi i koliko želi, odmeravajući sam, slobodno, svoj interes za ostvarivanjem dobiti; sredstvo razmene je novac, odnosno određena roba koja svojom generičnošću, deljivošću i svojstvom da malom količinom izražava i veće vrednosti može najlakše da se obrće; stoga će novac postati plemeniti metali, odnosno u razvijenim državama novčane uputnice na plemeniti metal ili, još kasnije, na određenu količinu robe (papirni novac). Roba uslovljava naročiti sistem prava, tzv. građansko, privatno ili (kao uža oblast imovinsko pravo u čijoj je bazi privatna svojina kao apsolutno pravo vlasnika da slobodno koristi predmet svojine i slobodno raspolaže wime, što ima za posledicu da to pravo izražava samo ekonomska ovlašćenja i obaveze učesnika u pravnom prometu, bez osztaalih društvenih prerogativa, recimo ličnih prava jednih subjekata svojine prema drugima u sistemu kolektivne svojine. Znači tu se razdvaja privatno pravo od javnog prava. Ova osnovna ekonomsko-pravna svojstva kolektivne i privatne svojine nameću i karakteristične razlike u daljnjem ustrojstvu društva. Sistem kolektivne svojine predodređuje konzervativno društvo sa strogo postavljenim društvenim normama koje po pravilu svoj osnov i svoju sankciju imaju u religiji, a u sistemima moderne kolektivne svojine u dogmatskim ideologijama. Kolektivna svojina je materijalna, ekonomska baza tzv. "organskog" ili, kako se danas kaže, autoritarnog društva u kojem normativno izražena globalna zajednica - rod, pleme ili država predstavlja "supstancijalan" (Hegelov izraz) totalitet, a individua je samo "nesupstancijalan" deo tog totaliteta. U tim društvima normativni sistem se teško i postepeno menja. Pojedinac je u manjoj ili većoj meri i životno apsorbovan u zajednicu. Prvenstveni nosilac pravnog subjektiviteta je zajednica, a ne pojedinac. Pravni subjektivitet zajednice (a ne pojedinca) ispoljava se ne samo u delu objektivnog prava koje izražava ekonomiku, nego i u krivičnom pravu: za krivično delo koje izvrši član zajednice, odgovara cela zajednica, svi članovi zajednice kao celine, što se najbolje ogleda u ustanovi krvne osvete, čije tragove još i danas imamo i na Balkanu.

Precistorijske zajednice kolektivne svojine nisu još klasno raslojene jer zbog nesavršenih sredstava za proizvodnju i nedostatka viška proizvoda nema ekonomske podloge za tu pojavu. Doduše, postoji i zvesna diferencijacija, recimo vračevi, plemenske starešine i bolji ratnici ili lovci imaju privilegije, ali to još nije institucionalizovano klasno raslojavanje. To su tzv. društva *neeksploatorske kolektivne svojine*. No kasnije, razvojem zemljoradnje počinje klasno raslojavanje, s jedne strane putem ratova kada se pobedeni pretvaraju u robove ili vrstu kmetova, a s druge strane zaduživanjem malih zemljoradnika jačima i uspešnijima koji daju žito na zajam i iz kojih se postepeno razvija sloj aristokratije kao vladajućeg sloja. Kasnije se vladajući slojevi odnosno klase organizuju u staleže i time svoje privilegije obezbeđuju i pravnim sredstvima. Prelazak iz staleža u stalež u tim društvima je težak a negde, gde se staleži pretvaraju u kaste čije postojanje

sankcioniše i religija, kao na primer u Indiji skoro do današnjih dana ili ranije u srednjemeričkim i južnoafričkim društvima pre osvajanja Amerike, prelazak je nemoguć.

Pomešanost ekonomije sa ostalim društvenim prerogativima, o čemu je bilo reči, ima svoj najkonkretniji izraz u činjenici što se ovde ekonomski proizvodi privajaju putem *vlasti*. Veća vlast - znači veće bogatstvo, iako bogatstvo ne stvaraju oni koji imaju vlast.

Nasuprot tome društvo bazirano na privatnoj svojini nužno uslovljava oslobodenje pojedinca kolektivističkih veza ne samo u ekonomskim odnosima, proizvodnji, razmeni, potrošnji, nego i u drugim životnim situacijama. Robna proizvodnja u Atini koja je bila najdoslednija u starom veku, upravo je bio istovremeno i rezultat društvene revolucije kojom se pojedinac oslobodio plemenskih, rodovskih i porodičnih veza. Sličan je bio razvoj i u starom Rimu. Razume se, taj razvoj nije išao odjednom, naglom revolucijom, nego postepeno - bržim ili laganijim etapama, staro se postepeno rastvaralo u novom. Taj proces se odigravao i u drugim zemljama starog veka, iako u drugim zemljama robna privreda, izuzev, donekle, Fenicije, nije preovladala. Ipak u starom veku nije se mogla razviti dosledno robna privreda jer je proizvođač-radnik bio rob, pravno uzevši "stvar", po formulaciji rimskog prava "alat koji govori", čiji se rad smatrao "plodom" same "stvari", tj. robe. Tek će se u novom veku u Evropi razviti prava robna privreda gde radnik postaje "proleter" - slobodan čovek ali bez sredstava za proizvodnju, čija radna snaga postaje roba koju radnik iznajmljuje kapitalisti - imaocu sredstava za proizvodnju. Tu se završava oslobodenje pojedinca društvenih, u prvom redu feudalnih, veza.

Robna proizvodnja, dakle, pretpostavlja slobodnu individuu, a privatna svojina se može posmatrati kao izraz slobode te individue na ekonomskom planu. To istovremeno znači i veću društvenu pokretljivost koja se pravno ispoljava u slobodi kretanja i slobodi izvora profesije. Sve te lične slobode su našle izraza u zakonodavstvima modernih kapitalističkih zemalja, iako su one faktički uslovljene svojinom, tj. ekonomskom mogućnošću da se ostvare.

Razume se, i u sistemu robne proizvodnje postoji klasno raslojavanje već samim tim što je masa radništva lišena sredstava za proizvodnju. No društveno raslojavanje postoji i među imaocima kapitala i među radnicima naročito u razvijenim sistemima robne privrede tj. u modernim industrijskim društvima. No tu klasno raslojavanje ne bazira na društvenoj moći koja bi bila obezbeđena pravnom, tj. staleškom organizacijom, nego bazira na materijalnom bogatstvu. To ima za posledicu da tu klase nisu zatvorene, javnim pravom zaštićene, kao u sistemima kolektivne svojine, pa i u društvima moderne kolektivne svojine: setimo se privilegija vladajućih i društveno "uzdignutih" slojeva u istočnosocijalističkim zemljama; zbog društvene pokretljivosti oni koji osiromaše ispadaju iz više klase a drugi koji se obogate ulaze u nju.

Prema tome u sistemu kolektivne svojine svojina se stiče vlašću, dok u sistemu privatne svojine vlast, ili bar društvena moć, prestiž i ugled, stiče svojinom.

Napomenuto je već da u sistemu privatne svojie odnosno robne privrede ekonomska delatnost se osamostaljuje, odvaja se od drugih društvenih sfera, što ima za posledicu da se i privatno pravo koje reguliše robnu privredu izdvaja kao zasebna grana prava, a javlja se javno pravo koje reguliše poslove koji se tiču cele zajednice, a pre svega poslove vezane sa vlašću u društvu; drugim rečima javno pravo izražava istinski ili iluzorni javni interes. Istorijske i društvene činjenice dokazuju da ovakva bifurkacija pravnog sistema znači veću pravnu sigurnost pojedinaca i mogućnost veće kontrole vlasti. Stoga prava demokratija se javlja u sistemu robne privrede, iako se izvesna vrsta demokratije javlja i u istorijskim momentima plemenskog života kada razvijena plemena u kojima još nije došlo do (jače) klasne diferencijacije, prelaze u složenije oblike društvenog uređenja, kao što je bio slučaj, po podacima Biblije, sa starim jevrejskim plemenima prilikom i (jedno vreme) posle naseljavanja u "Hanaan", sa grčkim, rimskim, germanskim plemenima u početku njihove istorije, itd.; no ova vrsta plemenske demokratije je samo prolazna istorijska faza koja se nije mogla održati upravo zbog nedostatka ekonomskog osnova demokratije, i ona se neminovno i relativno brzo pretvorila u feudalno klasno društvo. Demokratija, razvijena na bazi sitne robne privrede u staroj Atini i starom Rimu, iako povezana sa sistemom ropstva, bila je trajnija, no ni ona, kako smo naveli, nije mogla da se održi. Mora se naglasiti da robna privreda još nije istovetna sa demokratijom (to vidimo i danas, recimo, u nekim latino-američkim državama), ona je samo ekonomski i društveni uslov za demokratiju.

Nasuprot "organskom" društvu baziranom na kolektivnoj svojini, privatna svojina predodređuje tzv. "otvoreno" društvo, koje, bar po teoriji društvenog ugovora koja je idejni izvor i opravdanje takvog društva, nastaje voljom članova društva. Tu je sama individua "supstancijalan" deo zajednice pa i države (naime, taj tip društva moguć je samo u državi, ne i u ranijim globalno-društvenim formacijama, kao što su rod i pleme jer su oni po svojoj prirodi "organska" društva). Društveni sistem robne privrede odnosno privatne svojine, globalno posmatrajući, oslobođenjem individue, uspostavljanjem zaštite ličnosti i prava ličnosti s jedne strane, a s druge strane uspostavljanjem čvrstog pravnog poretka, tzv. pravne države, postiglo je ne samo veliko materijalno blagostanje bar u visokorazvijenim industrijskim zemljama, nego i visok nivo društvenog života sa razudnim oblicima, što je uslovalo ogroman razvoj nauke i tehnike. Taj veliki razmah i razudnost duhovnog života u društvu kao i visok tehnički razvoj i njime stvoreno materijalno blagostanje međusobno se uslovljavaju i podupiru. Prvi put se dešava u istoriji sveta da u nekim njenim delovima, konkretno u visoko razvijenim industrijskim zemljama, nestaje glad značajnog dela stanovništva, kao posledica ogromne produktivnosti modernih sredstava proizvodnje i viškova proizvoda koji se tim putem stvaraju. Postignuto materijalno blagostanje istovremeno ima za posledicu slabljenje klasne borbe i klasne represije koju sprovodi država u službi vladajuće klase. Uporedo sa popuštanjem klasne represije moderna država, ponekad zvana "država blagostanja" proširuje svoju delatnost, pre svega instrumentima javnog prava, na zaštitu socijalno ugroženih slojeva društva - bolesnika, staraca, nezaposlenih itd. Takode se širi uloga države i u drugim društvenim

delatnostima, prosvetnim, kulturnim, zaštiti životne sredine, ali i u privredi: radi opasnosti od monopola krupnijih kompanija i drugih problema koje nameće ukрупnjavanje sredstava za proizvodnju država preuzima obimnu delatnost i na privrednom planu, takode instrumentima javnog prava, i na taj način stvara jedan novi vid kolektivne svojine. Pri tome, razume se, i pored smanjivanja klasnih razlika ostaje klasno raslojavanje u društvu.

U vezi sa raspravljenim problemima nameće se već navedeno pitanje da li su svojina i vlast kao dva osnovna i determinantna suštastva društva izraz "otuđenosti" društva od svog prvobitnog, autentičnog, harmoničnog stanja u kome je društvo postojalo spontano, bez prinude i privatne svojine, kao što su tvrdili prvobitni hrišćani, zatim Ruso i njegovi sledbenici, među njima (bar po tom pitanju, ali i po nekim drugim pitanjima) i Marks, a danas naročito tzv. antropološki marksisti - ili je pak autentično, istinsko stanje društva upravo prisustvo svojine i vlasti u njemu. Mi smo skloni ovom drugom shvatanju što se vidi iz dosad izloženoga, i to ne samo na osnovu navedenih argumenata nego i na osnovu činjenica koje nam pružaju aktuelna društvena stvarnost i istorija. Međutim, u to pitanje ne možemo ovde dublje i šire ulaziti. Navešćemo samo da nije tačna ni tvrdnja marksista da je klasna raspodela proizvod, u suštini, prvobitne svojine i da će klasno društvo nestati u budućem komunističkom društvu pre svega zbog nestanka privatne svojine. Klasno društvo, bar potencijalno, latentno, postojalo je u svim društvima i u prošlosti, postojaće i u budućnosti, bez obzira na oštrinu i jačinu klasnih suprotnosti.

2. Sociološki aspekt svojine na mikro-planu teže je predočiti ne zbog teorijskih teškoća, nego zbog širine materije koju taj aspekt otvara. Stoga u ovom izlaganju navešćemo samo nekoliko mogućnosti sociološkog aspekta svojine na mikro-planu, više ilustracije radi.

Videli smo da osnovna društvena ustanova u kojoj se samobitnost (kako bismo danas rekli - suverenost) društvene zajednice kao celine izražava: rod, pleme, država, zavisi od osnovnog tipa svojine. To je slučaj i sa drugom osnovnom društvenom ustanovom koja je isto tako povezana sa biološkim bićem čoveka kao svojina jer služi za reprodukciju novih generacija - sa brakom. Kolektivna svojina u praistorijskim društvima nameće određene tipove braka i srodničkih veza. No stvaranjem zemljoradnje koja naročito utvrđuje privatnu svojinu, nužno, u svim ljudskim društvima se stvara monogami brak sa većom ili manjom potčinjenošću žena. Cilj takvog braka je obezbeđenje porodičnog imanja tj. svojine. Ovaj tip braka određuje ne samo položaj žene u braku, nego i položaj žene u društvu uopšte. Današnja emancipacija žene u visoko razvijenim industrijskim društvima, a koja se javlja, zavisno od konkretnih okolnosti, i u drugim društvenim sredinama, svakako je rezultat ne samo oslobađanja individue, nego i ekonomskih, a to će reći svojinskih prilika koje omogućuju brz razvoj o čemu je gore bilo reči. Konkretno izučavanje te emancipacije u vezi sa ekonomskim osamostaljenjem žene, pa i samom mogućnošću njenog osamostaljenja, povezano sa menjanjem strukture

ekonomskog bogatstva društva, što znači i predmeta svojine, o čemu će upravo biti reči, bio bi zahvalan naučno-sociološki poduhvat.

Videli smo, dalje, da klasno raslojavanje društva zavisi od društvene raspodele svojine i vlasti među pojedinim društvenim slojevima. No svojina, odnosno veličina i vrsta svojine utiče na daljnje raslojavanje društva i uopšte uzev, i unutar pojedinih klasa i uži društvenih slojeva.

U ranijim zemljoradničkim društvima naročito se cenila svojina na zemlji, tzv. nepokretnost. Pokretne stvari se manje cenile i zaista je njihova vrednost, s obzirom na nizak stepen razvoja tehnike, u proseku bila mala. Društvena oznaka plemstva kao vladajuće klase bila je svojina na zemlji, sama plemićka titula bez svojine na zemlji imala je krnju vrednost. Razvojem industrije sve se više povećava značaj pokretnosti. Tome doprinosi i demokratizacija društva gde plemstvo gubi društveni, privredni i pravni /recimo u SAD/, značaj. Vrednost pokretnosti razvojem industrije raste; danas, na primer, jedan luksuzni automobil ili složeni kompjuter više vrede od neke značajne nepokretnosti. Razvojem industrijalizacija i tehnike javlja se, međutim, nov oblik svojine i nov predmet svojine: hartije od vrednosti i industrijska i umna svojina, tzv. prava autorstva. Značaj hartija od vrednosti je naročito u tome što se brzo mogu pretvoriti u novac.

Prema tome u modernom društvu najvredniji oblici svojine su oni predmeti, i u predmet prava sažeti ekonomski interesi, koji stvaraju što više novaca ili se mogu brzo pretvoriti u novac. Imanje određene vrste predmeta svojine nije više uslov za staleško organizovanje kao, recimo, u feudalizmu. Ipak, grupisanja ljudi u neformalne društvene krugove i danas se vrše prvenstveno po veličini svojine. Na osnovu veličine svojine i danas se formiraju ne samo grupacije koje možemo nazvati klasama, nego i uže grupacije unutar klasa. Razume se, tu često pored veličine svojine dolaze u obzir i ostale okolnosti, recimo pripadnost određenoj naciji, religiji, zatim poreklo, intelektualni nivo, itd. Što je jedna društvena aglomeracija šira i raznovrsnija, recimo po poreklu, zanimanju, intelektualnom nivou članova, to su te okolnosti i merila brojniji i različitiji. Oni su brojniji u gradovima i metropolama nego u selima i manjim naseljima. Što je naselje manje, to momenat svojine više dolazi u obzir, no taj momenat igra ulogu i u većim naseljima. Tako, u gradovima ljudi se druže i po profesionalnoj vezi, i po stepenu intelektualnog razvoja, po drugim duhovnim afinitetima, u SAD i drugim zemljama imigracije po nekad i po nacionalnom poreklu i broju predaka u zemlji, ali i tu, ipak, najčvršće merilo je svojina. Ne samo prijateljstva i konvencionalna druženja nego i trajni životni odnosi, a naročito zaključenje braka, često je uslovljeno veličinom svojine odnosno imovine zainteresovanih. I u pogledu braka je to češći slučaj u selu i manjim naseljima nego u većim aglomeracijama. Razume se, kod tih neformalnih grupisanja u kojima se u prvom redu odvija privatni "društveni" život ljudi, važnu ulogu igra i društveni položaj i društveni uticaj učesnika. Međutim, u zemljama robne privrede taj uticaj u velikoj meri zavisi upravo od veličine svojine, tj. bogatstva. Drugačije je to u zemljama moderne kolektivne svojine, recimo donedavno u istočnosocijalističkim zemljama. Tu smo videli, a videli smo i kod nas, da upravo u "višim" slojevima društva neformalno grupisanje se odigralo po

političkim i društvenim funkcijama; ali, kako smo naveli, upravo taj društveni položaj i uticaj je bio izvor sticanja što više svojine (bogatstva) ne samo po većem udelu prisvajanja delova društvene svojine (veće plate, stanovi, društveni automobili itd.), nego i po različnim drugim privilegijama.

Pokretljivost ljudi u društvima kolektivne svojine uređuje se političkim, u vlasti datim ili, kako danas kažemo, javnopravnim propisima. Recimo, kmet u feudalizmu najčešće je vezan za zemlju, ili je bar ograničen od strane feudalca slobodi kretanja. Svoju slobodu kretanja, recimo pvaio da se naseli u gradu, mora odkupiti od feudalca. U zemljama moderne kolektivne svojine, recimo u istočnoevropskim zemljama do nedavno je administrativnim propisima bilo **održeno** ko se gde može naseliti, naročito je naseljavanje u gradovima bilo vezano za administrativnu dozvolu. U Sovjetskom Savezu, ali i u nekim drugim zemljama sa sličnim uređenjem, jedno vreme su postojali unutrašnji pasoši. U društvima baziranim na privatnoj svojini društvena pokretljivost je zagarantovana kao posebno lično ustavno pravo u vidu slobode kretanja i slobode izbora profesije. No sloboda kretanja i ostala lična ustavna prava su uglavnom samo teorijska ako nemaju materijalnu podlogu, ekonomsku mogućnost ostvarenja nosioca prava, a to znači - svojinu. Tako, privatna svojina na prvi pogled stihijno, ali u suštini po izvesnoj spontanoj zakonomernosti reguliše kretanje stanovništva. Razume se, ovo kretanja imajedan dublji, opšti, ekonomski uzrok: jači razvoj gradova podstaknut kapitalističkim privrednim sistemom, potreba za radnom snagom u industriji, usporeniji razvoj sela u poređenju sa gradom i stvaranja viška stanovništva na selu. Ali ličnu konkretizaciju tog opšteg ekonomskog razloga: ko će gde da se seli, u koje delove grada i u kakav stan, bolji ili slabiji, itd. - određuje u prvom redu imovno stanje, tj. veličina vrednosti predmeta svojine zainteresovanog lica. No i ova pojava nosi sa sobom spontana grupisanja ljudi: postoje razne četvrti u gradovima koje karakteriše, između ostaloga, i prosečna imovina (svojinska) snaga stanovnika u njima - počev od najamnih kućerina pa do luksuznih stambenih četvrti. No i najmanje kuće ili u nekim metropolama zaostalih zemalja, recimo u Južnoj i Srednjoj Americi, Africi, Aziji, pa po negde i u Evropi **divlja** naselja bez kanalizacije i drugih osnovnih komunalnih potreba, takođe se rangiraju po imovnoj snazi, ma kako skromnoj, stanovnika. Postoje ulice i četvrti u koje i pored opšte slobode ugovaranja i formalnopravne ravnopravnosti ugovorača mogu stanovati samo bogataši, i to ne ma koji nego sa određenim visokim (iako neformalnim) cenzusom. Naime, stanovanje u tim četvrtima nije samo rešenje osnovne ljudske potrebe za skloništem nego i potrebe međusobne socijalne povezanosti sa sebi ravnim po ekonomskoj snazi, o čemu smo gore izlagali.

Prema tome, ako privatna svojina, bar u principu jer danas, zbog gore spomenutih razloga država je prinudena da se meša ne samo u privredne i ostale društvene odnose nego i u regulisanje naselja - automatski reguliše formiranje naselja, ona i u toj sferi društvenog života ispoljava povezanost vlasti, društvene moći i prestiža s jedne strane i svojine s druge. Što je lepši i udobniji stan u što lepšem naselju, to je veći društveni prestiž. Dok u sistemu kolektivne svojine raskoš kao ispoljavanje društvene moći bila je institucionalizovana, na primer u

feudalizmu bilo je utvrđeno ne samo izgled i materijalna vrednost prestola monarha nego i način odevanja pojedinih staleža, u društvima privatne svojine izraz društvenog prestiža kroz svojinu, imanje, prividno je spontano, no ona i tu ima svoju unutrašnju logiku.

Mora se, međutim, naglasiti da težnja za imanjem i izražavanjem prestiža putem imanja, svojine, nije po sebi negativna pojava, iako je, kao izraz ljudske agresivnosti uopšte uzetv (o čemu sam detaljnije pisao u svojoj knjizi "Društvena norma", ali u tu problematiku ovde ne možemo ulaziti), često je izvor sukoba, ratova, klasnog raslojavanja, potčinjavanja a ponekad i obespravljavanja ljudi. Ona u demokratskom društvu gde kontrola naroda nad javnom vlašću može održati pravnu (a danas u sve većoj meri i ekonomsku, ako ne jednakost a ono obezbeđenost) jednakost ljudi i sprečiti prerastanja ma koje vrste lične ili društvene moći u nekontrolisanu silu - može biti koristan društveni činilac. U takvoj situaciji ta težnja je izvorište takmičenja među ljudima, a to takmičenje se uvek mora u demokratijama kanalisati u korist društva, recimo konkurencija u ekonomiji. Šta bi, recimo, automobilska industrija od koje živi ogroman broj ljudi na svetu, redila kada ljudska sujeta i želja za prestižom u nekim bogatim zemljama ne bi tražila bar svake druge godine kupovinu novijeg modela automobila kojim vlasnik pokazuje šta ima i šta "ume". No ovu problematiku nećemo ovde dalja razradivati jer nas vodi u već spomenutu opštu temu - da li su vlast i svojina oblik otuđenosti društva i čoveka u njemu ili su autentični i imanentni elementi ljudske psihe i ljudske kulture. Ova tema prevazilazi okvire ovog rada.

Septembra 1990.

Andrija GAMS

Andrija GAMS

SOCIOLOGICAL ASPECT OF THE PROPERTY

The basic sense of the property is the appropriation of things in order to gratify man's needs both material and cultural ones. The economy being the systematic activity of man to gratify his needs, the property is the basic motive and aim of this activity. This is in the same time the economic definition of the property while in legal sense property is the sum of rights and obligations regulating the mentioned appropriation.

As basic institution of economy and law the economic and legal organization of property necessarily exerts decisive influence on the other social institutions, on the society as a whole. But Marx's assertion of the economy as the "basis" on which the "superstructure" i. e. the whole spiritual and normative life of society is built up, although basically correct, must be supplemented: basic normative prototypes expressing psychological substrata as they present themselves, e. g. in religions of primitive societies, in system of totem and taboo or in a form of animism, give normative frame to the system of economy and of social relations. Where do those psychologic substrata originate from? Up to now the science has no answer.

Desides property, there is another substance or institution exercising resolute influence on the course of life of society: the power. The property and the power have the same root in individual and in collective psychology /as it testify the works of Freud especially his later ones/. Property and power intermingle themselves, the property have a tendency to change into power, and power tends to manifest itself in property. From the macro sociological point of view the greatest purport has the classification of all types of property, both in history and in actual societies, into two prototypes: the collective property and the private property. In the collective property the subject is a collective which produces for the *immediate* gratification of needs of the members of the collective. Therefore it produces and distributes the products by a preordained arrangement - tradition in historical collectives, "economic plan" in modern ones, i. e. in Eastern-socialist countries. This property is *divided* in sense that it has more than one subject, with different rights and obligations, as e. g. in feudalism where the higher and lower feudals own the same land but with different rights. In this property the economic rights are intermingled with the social prerogatives, i. e. the subject appropriates on the score of his power, or pay tribute on the score of his subjection. The private property is legal superstructure of the *commodity*, which is produced and distributed by free subject released of ties of collectivity. The commodity is not being produced for immediate consumption but for the *exchange on the market* in order

to obtain as much profit as possible. The market economy presupposes the separation of the public power /politics/ from the economy, of the private /civil/ law from the public law, of the private interest from the public interest. It presupposes also some basic civil rights, e. g. the right of free moving /esp. for the labour force/, the right of choice of profession, etc.

The societies based on collective property foreordain a conservative society with steady class division, with slender social movability. The private property, on the contrary, due to the sense of competition not only in economy, promotes the creative forces of society, not only in technic in order to improve the means of production but in all fields of spiritual life. The democracy being legal pre-supposition and at the same time consequence of private property, the society of private property has a rather loose class division where the transition from one class to another is more easier as in closed societies of collective property.

The class structure of society is not a transitional phase in the human history, due to the "alienation" of the prehistoric classless society and allegedly transcended in future communist society, but it is a permanent state, or at least a tendency in human society. The class structure depends, on one hand on the distribution of property and power among different social strata in society, and on the other hand, on who owns the means of production and the labour power in society.

The sociologic purport of property on the micro plan is too numbersome and too versatile as it could be comprehended in such a paper. Therefore, only two examples have been taken as illustrations. One is the role of property i. e. the state of fortune in appearing of non-formal voluntary social groups, and the second is the role of the private property in the forming and arrangement of human settlements.